

Bir Sentez Girişimi Olarak Gerçekliğin Sosyal İnşası

İbrahim YÜCEDAĞ (*)

Öz: Sosyolojinin teorik temellerine ilişkin tartışmaların odağını oluşturan 'toplum nasıl anlaşılabilir' sorusu çeşitli açıklama çabalarını da beraberinde getirmiştir. Meta-teorik düzeyde gerçekleştirilen tartışmalarda, toplumun durağan ve değişen yanlarıyla, makro ve mikro boyuttaki gerçekliği arasındaki ilişkinin niteliği toplumu anlamada izlenecek yolu belirlemiştir. Toplumun anlaşılması sorunu, sosyolojinin varlık nedenlerine ilişkin bir sorgulamadır. Toplumsal yapı mı sadece incelenmelidir yoksa bireyin de içinde bulunduğu bir bakış açısı mı geliştirilmelidir? Bu ve benzeri sorular sosyolojide farklı kuramsal yaklaşımlara temel oluşturmuştur. Teorik düzeyde, yapısalcılıktan etnometodolojiye kadar bir çok teorinin beslendiği dilemma budur. Bu çerçevede, toplumun hem makro hem de mikro boyutu arasında bir köprü kurmaya çalışan Peter L. Berger ve Thomas Luckmann toplumu, bu iki gerçeklik arasında sürekli oluş halindeki bir üst-gerçeklik olarak tasavvur eder. Çalışmamızda Berger ve Luckmann'ın 'Gerçekliğin Sosyal İnşası' kuramlarını oluştururken kimlerden etkilendikleri incelenmiş, bu kuramın temel bileşenleri ve eksiklikleri çeşitli yönleriyle tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gerçekliğin Toplumsal İnşası, Schutz, Nesnelleşme, İçselleştirme, Dışsallaştırma.

The Social Construction of Reality as an Attempt to Synthesize

Abstract: various explanations to the question of 'how society is understood,' that is the focus of the discussions on the theoretical basis of sociology, has been examined in this study. The stable and changing dimensions of society, and the reality in its micro and macro perspective have defined the method for understanding society in the discussions at the meta-theoretical level. The problem of understanding society is the basic question for the sociology. Is social structure the only subject of sociology or is there a need to develop a perspective that includes agency in the analysis? These sorts of questions have provided a basis for various theoretical perspectives. The dilemma between agency and structure is the foundation of different theories from structuralism to ethnomethodology. In this framework, Peter L. Berger and Thomas Luckmann, who try to build a bridge between the micro and macro levels of society, defines society as a meta-reality that is continuously at the process between these two levels. In this study, the influences of other theoreticians on The Construction of Social Reality by Berger and Luckmann are examined and the major aspects of this theory and its shortcomings are discussed in various ways.

Keywords: The Social Construction of Reality, Schutz, Objectification, Internalization, Externalization.

*) Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.
(e-posta: ibrahimyucedag@yahoo.com.tr)

Giriş

Sosyal bilimlerde ortaya konan kuramsal çalışmalar, birbirlerinden bazı sorulara verdikleri cevaplar nedeniyle farklılaşmaktadır. Sözelimi, sosyolojide araştırma konusu ve kabuller yaklaşımların farklılaşmasının kaynağını oluşturmuştur. Topluma ilişkin sorular sorulara nasıl cevap verilirse verilsin, sonuçta aynı kaygıyla karşılaşırız: Toplum nasıl anlaşılır? Makro teori ve mikro teori ayrımı toplumu anlama çabasında ele alınacak olan değişkenlerin türünü de belirlemektedir. Makro teori, toplumsal yapının geniş bir perspektiften incelenmesine odaklanırken, mikro teori ise daha özel, spesifik -eylem, rol gibi- yönlerine odaklanır. Bu çerçevede, sosyal dünyanın makro ve mikro boyutlarını tek başlarına ele alma gayreti içine girerler. İşlevselcilik, çatışma kuramı gibi büyük kuramların tek yanlı -eylemi-aktörü dışlayan- açıklama modellerine karşı, etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik gibi mikro kuramlar ise eylemi, aktörü ve rolleri ön plana çıkararak bu büyük kuramlara itirazda bulunmuşlardır. Dolayısıyla, “Marx, Weber ve hatta Durkheim çok az benlik modeli üzerine çalışmışlardır. Teorileri, makroya eğilimliken benlik modelleri de kararsız ve silikti. Buna karşın benliğin büyük klasik örnekleri diğer disiplinlerden gelen düşünürler, özellikle Freud, Mead, Husserl ve Watson tarafından üretildi. Fakat benlik teorisyenleri makrodan mikroya eğildiklerinden makro tartışmalara pek çözüm üretemediler.” (Wiley, 1988: 260) Her iki kuramsal yaklaşım da birbirlerini tek yanlı olmakla eleştirirken aslında aynı yanlışa düşmüşlerdir: Toplumu ve bireyi ayrı varlıklar olarak düşünmek ve aralarında bir tercih yapmak. Oysa sosyoloji, toplumu bir bütün halinde ele alırken aslında makro ve mikro boyutu bir arada düşünmek zorundadır. Eğer bunu yapamazsa, “gerçek araştırma nesnesini kaybedecektir. Bu nesne, insanların oluşturduğu, insanların ikamet ettiği ve sırası geldiğinde insanları oluşturan, kesintisiz bir tarihsel süreç içerisindeki insanî dünyanın bir parçası olarak toplumdur.” (Berger ve Luckmann, 2008: 272-276) Sürekli ayrıma tabi tutulan bu iki gerçeklik alanına ilişkin Peter Berger ve Thomas Luckmann, farklı bir açıdan yaklaşıma çalışmışlardır. Makro ve mikro arasında köprü oluşturma çabasında en önemli adımlardan birini onlar atmış toplumu, inşa sürecinde oluşan bir gerçeklik olarak tasvir etmişlerdir. Toplum, ne tek başına var olan ne de sadece bireyin eylemleriyle anlam kazanan bir gerçekliktir. Bireyin aktif olarak katıldığı toplumu inşa süreci, aynı zamanda kurumsal yapının da bireyi şekillendirdiği karşılıklı bir etkilenmedir. Berger ve Luckmann, bu kuramlarını klasik ve modern düşünürlerin çalışmalarından hareketle bir sentez girişimi olarak ortaya koymaktadırlar. Klasik sosyolojiye referanslarla kuramlarını inşa etmişlerdir. Bu kuram aslında daha çok Berger üzerinden ilerlemiştir, ancak Luckmann’ın da teorik katkıları unutulmamalıdır.

Literatür taramasına dayanan bu çalışmanın odak noktasını Berger ve Luckmann’ın ‘inşa teorisi’nin ayrıntıları oluşturmaktadır. Bu nedenle, Berger’in din görüşleri bu çalışmada tartışılmayacak, bunun yerine onun teorik görüşlerinin temelleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın sonucunda temelde iki iddia ileri sürülmektedir. *İlk iddia*, Berger ve Luckmann’ın teorilerini oluştururken sosyolojide klasikler olarak nitelendirilen çalışma ve düşünürlerle referanslar vererek 1960-1970’lerdeki değişim ve dönüşümde iş-

levselciliğin bu dönüşümü açıklayamaması eleştirilerine yeni bir teoriyle karşılık veremeye çalıştıklarıdır. Yani, Berger ve Luckmann dönemin hâkim paradigması olan işlevselcilikten kurtulamamış, ancak işlevselciliğin bu çelişkisini de bireyi teoriye dâhil ederek aşmaya çalışmışlardır. *İkinci iddia* ise, işlevselci paradigmaya dâhil etmeye çalıştıkları birey, işlevselciliğin makro vurgusu nedeniyle daha mekanik bir birey olarak kalmıştır. Birey, kurumlar ve yapı tarafından sınırlandırılmış, yaratıcı potansiyelini ortaya koyması yapının belirlediği sınırlar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

I. Gerçekliğin Sosyal İnşasının Klasik Teorilerdeki Kökleri

Berger ve Luckmann, teorilerini oluştururken sosyolojinin klasiklerine inmişlerdir. Klasik sosyoloji teorilerini temel alan Berger ve Luckmann, eklektik bir çalışma yapmışlardır. Fenomenolojiden Schutz'un bakış açısıyla Durkheim, Weber, Marx, Saussure ve Mead'in görüşlerini birleştirmeye çalışmışlardır. Burada Durkheim'in toplumsal olgularından, Weber'in aktörün eylemine dair görüşlerinden, ki kendisi Weber'ci bir sosyolojiyi tekrar dirilme çabasıdadır (Bruce and Yearley, 2006: 20), Marx'ın diyalektik anlayışından ve Mead'in sembolik etkileşimci söylemlerinden etkilenmişlerdir. Bu görüşlere referans verseler de bunları yeniden yorumlamışlardır. Miras aldığı düşünceler açısından Berger'i özellikle hocası Schutz'un görüşleri etkilemiştir. Bilindiği gibi Schutz, fenomenolojik sosyolojinin kurucusudur. Pozitivist yönetime karşıyken, bireyin anlamlı eylemlerine yönelir (Swingewood, 1998: 314). Bunda da Husserl'in 'ayraç içine alma'; yani indirgeme yöntemini kullanır. Ayraç içine alma, saf bilince ulaşmak için bilincin toplum, tarih gibi fenomenlerden arındırılması demektir. Toplumdaki kalıpları sorgulamayı, onları olduğu gibi kabul etmemeyi salık verir (Wolff, 1997: 498). Husserl'den 'ayraç içine alma', 'epoche', 'öznelerarasılık' ve 'yönelimsellik' gibi kavramları alan Schutz, bunları sosyolojiye uygulamaya çalışır. Schutz'un amacı, "anlamın sosyal dünyadaki oluşumunu ve buna bağlı olarak da sosyal aktörlerin içinde hareket ettikleri sağduyu gerçekliğinin inşasını açıklamaktır." (Hekmann, 1999: 44) Gündelik yaşamın bireylerin aktif olarak katılmalarıyla inşa edildiğini savunur. Aktif katılım ise öznelerarasılığı gerektirir. Schutz'a göre gündelik hayat öznelerarasıdır: "Gündelik dünyamız, başlangıçtan beri, öznelerarası bir kültür dünyasıdır. Öznelerarası bir dünyadır, çünkü biz onda başka insanlarla yan yana yaşıyoruz; ortak etkiler ve çalışmalarla, başkalarını anlayarak ve başkaları için bir anlama nesnesi olarak onlara bağlıyız." (Aktr. Swingewood, 1998: 317) Öznelerin birbirine açık olduğu ve birbirini etkilediği bir düzen vardır. Schutz'un bu görüşleri, özellikle Berger için teorisini oluşturmada hareket noktası olmuştur. Toplumsal gerçekliği Schutz'un iddiaları çerçevesinde şekillendirmiştir.

II. Gerçekliğin Toplum İçinde İnşa Edilmesi

Berger ve Luckman'a göre gerçeklik, çokludur (Bkz. Schuetz, 1945). Çoklu gerçekliğin inşası toplum içinde gerçekleşir. Toplum içinde varlık gösterdiği için de –Durkheim'in iddia ettiği gibi- toplumsal bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Bireyin dışında ve zor-

layıcılık özelliğine sahip olan olgu tanımı, Durkheim'in olgu tanımlamasıyla aynıdır. Olguların karakterini bilgi sosyolojisi üzerinden açıklamaya çalışırlar. Bilgi sosyolojisi, olguların kendine özgü karaktere sahip olduğuna göndermede bulunur. Dolayısıyla, "*bilgi sosyolojisi, bizâtihi, toplumda 'bilgi' olarak kabûl edilen her şeyle ilgilenmek zorundadır.*" (Berger ve Luckmann, 2008: 22) Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisi alanına yeni bir tanımlama getirmeye çalışır.

Berger'e göre, "sosyologlar, sosyal yaşamın somut özel örneklerine bakarak genel örüntülerini tanımlayabilmelidir." (Macionis ve Plummer, 2002: 4) Bu genel örüntüler, sosyal gerçekliklerdir. Sosyal gerçeklikler toplumsal olarak inşa edilmişlerdir. "Gerçeklik sosyal olarak inşa edilmiştir ve bilgi sosyolojisi, bu inşânın vukû bulduğu süreci analiz etmek zorundadır." (Berger ve Luckmann, 2008: 3) Sosyal gerçekliğin inşa sürecinde toplum ve birey diyalektik ilişki içindedir. Bir yandan toplumu ve inşa sürecini etkileyen birey diğer yandan da bu inşa sürecinden etkilenmektedir. "Toplum, gerçekten de objektif bir olgusalığa sahiptir. Ve yine toplum, gerçekten de subjektif anlamı ifade eden eylem vasıtasıyla inşa edilir." (Berger ve Luckmann, 2008: 28) Berger ve Luckmann, nesnel bir dünya olduğunu kabul eder. Ancak bu nesnel dünyanın bireyin aktif katılımıyla oluştu-rulduğunu söylemekten de geri durmaz. Toplum, bireyin öznelliğinin etkisiyle nesnel-ol-gusal yanların işbirliği içinde varlık kazanır. Toplumu ve bireyi dengede tutmaya çalışan Berger ve Luckmann, sosyal gerçekliğin sadece bireyden hareketle anlaşılamayacağını belirtirken aynı zamanda sadece yapı aracılığıyla da anlaşılamayacağını savunmakta ve her iki gerçeklik arasında –macro ve mikro- diyalektik bir ilişki kurmaya çalışmaktadırlar (bkz. Berger and Berger, 1972: 8-12, Berger, 1986: 220).

Dünya çoklu gerçekliklerden oluşur. Bu gerçeklikler içinde en üstün olanı da gündelik hayattır. "Gündelik hayat, insanlar tarafından yorumlanan ve tutarlı bir dünya olması anlamında onlara subjektif olarak anlamlı gelen bir gerçeklik" tir (Berger ve Luckmann, 2008: 32). Berger ve Luckmann'ın iddialarının özünde gündelik hayat gerçekliğinin inşa sürecinde hem nesnel hem de öznel etkenlerin olduğu vardır. Çünkü çoklu gerçeklikler tek bir baskın unsurla açıklanamayacak kadar kompleks bir yapıya sahiptir. Kompleksliğin derecesi de çok çeşitli unsurların bir araya getirilmesini gerekli kılmaktadır. Yani subjektif olarak kavranan ve etkide bulunulan gündelik hayat, aynı zamanda objektif olarak da inşa sürecine dâhil olmaktadır: "Gündelik hayatın fenomenleri, onlara dair kavrayışından bağımsız görünen ve kendilerini kavrayışına dayatan örüntüler içinde önceden düzenlenmiştir. Gündelik hayat gerçekliği, evvelce nesnelleşmiş (...) bir nesnel düzeni tarafından oluşturulmuş gibi görünür. Gündelik hayatta kullanılan dil, bana sürekli olarak zorunlu nesnelleşmeler sağlar ve bu nesnelleşmelerin içinde anlam kazandığı ve gündelik hayatı benim için anlamlı kılan bir düzen tesis eder." (Berger ve Luckmann, 2008: 35)

Berger ve Luckmann'ın toplumsal olguya yaptığı vurgu, Durkheim ve yapısal-işlevsel geleneği izler (Bkz. Durkheim, 2004). Toplumsal olguların dışsallık ve zorlayıcılık özelliğini Durkheim'dan alan Berger ve Luckmann, Durkheim'dan farklı olarak toplumsal

olguların tek başına bir düzen sağlamada yeterli olmadığına inanır. Toplumsal düzen mutlaka insani etkileşimle gerçekleşir. Berger ve Luckmann'ın vurguladığı bu dışsallaştırma, “yapıyı, durağan bir tamamlanmışlık (stagnating completion) yerine süregiden bir işleyiş haline getiren kurumlaşmış bir toplumsal düzene doğru genişletir.” (Poloma, 1993: 263) Berger ve Luckmann'a göre, “sosyal düzen, insanî bir üründür ya da daha doğrusu, süregiden bir insanî üretimdir. O, insan tarafından, insanın süregiden dışsallaşması esnasında üretilir. Sosyal düzen biyolojik olarak verili değildir ya da empirik tezahürlerinde herhangi bir biyolojik datadan türemez. (...) Sosyal düzen, yalnızca insan faaliyetinin bir ürünü olarak var olur.” (Berger ve Luckmann, 2008: 79)

Gündelik hayat, “kendiliğinden-aşikâr ve zorlayıcı bir olgusal olarak, yalın bir biçimde *oradadır*.” (Berger ve Luckmann, 2008: 37) Berger'e göre gündelik hayat, bireye nesnelleşmiş halde görünür. Bireyin dışında ve nesnel-olgusal olarak vardır. Bu nedenle de birey nesnelere oluşmuş bir düzenle karşılaşır (Wallace ve Wolf, 2004: 327). Nesnelere gerçekliğin kurulması üzerindeki etkisinin yanında aynı zamanda sükûtların da bu yaratımda etkili olduklarını iddia etmektedirler: “Gündelik hayatın gerçekliği, kendini bana ayrıca, subjektiviteler-arası bir dünya, yani başkalarıyla paylaştığım bir dünya olarak sunar. (...) Bu dünyaya dönük doğal tutumumun başkalarının doğal tutumuna tekabül ettiğini; onların da nesnelleşmeleri, düzenlenmiş bu dünya aracılığıyla kavradığını; onların da bu dünyayı, *kendi* varlıklarının bu dünya içindeki ‘buradallığı ve şimdillliği’ etrafında düzenlediklerini ve bu dünyada üzerine çalışılacak tasarımlara sahip olduklarını bilirim.” (Berger ve Luckmann, 2008: 36-37) Subjektivitelerarasılıkta bireyler toplumdaki diğer bireylerle karşılıklı bir ilişki içindedir. Etkileşimin ön planda olduğu bu süreçte, bireyler içinde yaşadıkları sosyal gerçekliği, gerçekleştirdikleri etkileşimle inşa eder. Gündelik hayatta etkileşimin temel örneği yüz yüze ilişkidir. Bu yüz yüze ilişkide bireyler, karşısındakinin de ‘buradallığı ve şimdillliği’nin farkındadır. Birbirlerini sürekli olarak etkilerler. Aralarında değiş-tokuş söz konusudur. “Bunun anlamı şudur: yüz-yüze durumda ötekinin subjektivitesi, azamî belirtilerle bana açıktır.” (Berger ve Luckmann, 2008: 44) Dolayısıyla öteki, gerçektir. Bu gerçekliği tanımlamada tiplendirmelerden yararlanır. Erkek, kadın, İngiliz, işçi gibi tiplendirmeler sayesinde etkileşimin niteliği de ortaya çıkar. “Gündelik hayatın gerçekliği, bu yüzden, yüz-yüze durumun ‘burada ve şimdi’liğinden uzaklaştıkça giderek anonimleşen tiplendirmelerin sürekli bir ardışıklığı içinde kavranır.” (Berger ve Luckmann, 2008: 50) Bu ardışıklığın bir ucunda direkt ilişkide olunan bireyler varken diğer ucunda ise daha ‘anonim soyutlamalar’ vardır. Dolayısıyla “sosyal yapı, bu tiplendirmelerin ve bunlar aracılığıyla kurulan mükerrer etkileşim örüntülerinin toplamıdır.” (Berger ve Luckmann, 2008: 50)

Gündelik hayatın gerçekliği iki boyutta kendini gösterir: Zaman ve mekân. Gerçeklik, belirli bir zamanda ve mekânda inşa edilir. Gündelik hayat hem uzamsal/mekânsal hem de zamansal olarak farklı yakınlık ve uzaklık derecelerinde tecrübe edilir (Berger ve Luckmann, 2008: 35). Mekânsal olandan kasıt, bireyin gündelik hayatta dolaysızca ulaşabildiği alanıdır. Ulaşılabilir, üzerinde değişiklik yapılabilir dünyadır. Mekânın bu tanımından

sonra Berger ve Luckmann gündelik hayatın zamansal boyutu üzerinde durur. “Gündelik hayat dünyası, sübjektiviteler-arası bir biçimde kullanılabilir kendine has standart bir zamana sahiptir. Bu standart zaman, doğanın zamansal ardışıklıklarına dayanan kozmik zaman ve onun sosyal olarak oluşturulmuş takvimi ile (...) içsel zaman arasındaki bir kesişme olarak anlaşılabilir.” (Berger ve Luckmann, 2008: 41) Berger ve Luckmann’ın teorisinde zamansallık, bireyin kendini ona göre ayarlamak zorunda olduğu bir olgu olarak karşımıza çıkar. Birey, gündelik gerçekliğin zamansal boyutu tarafından kuşatılmıştır. Eylemlerinde, zamanın kendisine sunduğu çerçeve içinde hareket eder. Bireyin hayatı, zamanın dışsallığı nedeniyle sınırlandırılmıştır. Sınırlandırma, zamanın, bireyin dışında oluşuna ve zorlayıcı bir özelliğe sahip olduğuna işaret eder (Berger ve Luckmann, 2008: 42). Zorlama, Berger ve Luckmann’a göre, bireyin istediği gibi tasarrufta bulunmasını engellemektedir. Sözelimi, akademisyen olmak isteyen bir öğrenci önce bazı sınavları geçmek ve bilgisinin bu iş için yeterli derecede olduğunu kanıtlamak zorundadır. Belirli sınavları geçmeden akademisyen olması sözkonusu değildir. Haliyle kendisine dayatılan bu süreci kabul etmek zorunda kalır.

III. Dışsallaştırma ve Nesnelleştirme

Berger ve Luckmann’a göre, gündelik hayat gerçekliği, kurumsallaşma süreciyle kendini var eder. Bu kurumsallaşma, nesnellığı temel alır. İnsanî olarak üretilmiş, inşâ edilmiş bir nesnellik olduğunu bilmek gerekmektedir. İnsan tarafından yaratılan nesnellik, kendini dışsallaştırarak var eder. “İnsani faaliyetin dışsallaşmış ürünlerinin nesnellik karakteri kazandığı süreç, nesnelleşmedir. Kurumsal dünya, nesnelleşmiş insan faaliyetidir ve her bir kurum için bu geçerlidir.” (Berger ve Luckmann, 2008: 91) Berger’in vurgusu aslında toplumda oluşturulan kurumların insan eyleminden bağımsız olamayacağına ilişkindir. Kurumlar, bireyden bağımsız, ontolojik bir statüye sahip değillerdir. Üretici-insan ve sosyal dünya arasındaki ilişki diyalektiktir. Dolayısıyla dışsallaşma ve nesnelleşme, bu diyalektik sürecin uğraklarıdır (Berger ve Luckmann, 2008: 92).

Dışsallaşma, Berger ve Luckmann tarafından bireyin etkinliklerinin dünyaya taşınması olarak anlaşılır. Bireyin yaratımlarının yansımalarıdır. Dışsallaştırma, diyalektik süreçte üretim aşamasına denk gelmektedir (Wallace ve Wolf, 2004: 327). Yeni gerçekliğin inşa sürecidir.

Gündelik hayat nesnelleşmelerle doludur. Nesnelleşme, insan sübjektivitesinin varlık kazanmasıdır. İnsanın niyetlerinin yansımaları olan nesnelleştirmeler, gündelik hayatta kendini göstergeler üzerinden örneklendirir. Bu göstergeler içindeki en önemli gösterge sistemi ise dildir. Dil, gündelik hayatın kavranmasında ortak bir çatı oluşturmaktadır. Gündelik hayatta dil, sonsuz sayıdaki anlam ve tecrübenin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması işlevini görmektedir.

Dil, gündelik hayattan doğar ve ona referans verir. Toplumda gerçekleşen etkileşim ve örüntülerin ifade edilmesi ve anlamlandırılması bu sayede gerçekleşir. Berger ve

Luckmann'a göre dil, her şeyden önce deneyimlenen ve ötekilerle 'olduğu-gibi-kabûl edilmiş' bir gerçekliğe atıfta bulunur. Bu nedenle de nesnellik niteliğine sahiptir. Dille bireyin dışında ve zorlayıcı olan bir olgusalılık olarak karşılaşılır. Bir yandan nesnel, zorlayıcı ve geniş bir etkiye sahip olduğu için hayatta bir çok deneyimin nesnelleşmesine olanak verirken diğer yandan bu deneyimlerimi de tipleştirir (Berger ve Luckmann, 2008: 57-58).

Toplumdaki etkileşim ve ilişkilene, gerçekliğin oluşum sürecini şekillendirirken bilgidен yardım alır. Bilginin kazanılması ve sonraki kuşaklara aktarılması sözkonusu etkileşimde gündelik hayat gerçekliğinde dışsallaştırma ve içselleştirme olarak görünür kılınır. "Gündelik hayata dair bilgim, ilişkilene (relevances) temelinde yapılanmıştır. Bunların bazıları, dolaysız pragmatik ilgilerim tarafından belirlenirken, diğerleri ise toplumdaki genel konumum tarafından belirlenir." (Berger ve Luckmann, 2008: 65-66) Bir yandan bireyin kendisi tarafından belirlenen bilgi düzeyinden diğer yandan da ötekilerle olan ilişkilene mesinden oluşur. Ötekilerle olan ilişkilene me yapılarına dair bilgi, oluşmakta olan bilgi stokunu da hazır hale getirmektedir. Dolayısıyla kendisine hazır olarak sunulan bilgiye karşılık kendisi de gelecek kuşaklar için yeni bir bilgi stoku hazırlamaktadır. Bu süreç "sosyalizasyon esnasında nesnel hakikat olarak öğrenilir ve böylece de öznel gerçeklik olarak içselleştirilir." (Berger ve Luckmann, 2008: 100)

Birey, rolleri aracılığıyla performansını sergiler, toplumdaki düzene rolleri aracılığıyla katılır. Roller, kurumsal düzenin esas birimi haline gelir (Poloma, 1993: 264). Kurumlar, bireysel tecrübede roller aracılığıyla cisimleşir.

Berger ve Luckmann'a göre, roller, toplumda kurumsal düzeni temsil eder. "Bu temsil iki düzeyde vukû bulur. İlk olarak; rolün icrası, bizzat rolü temsil eder. (...) İkinci olarak; rol, yekpare bir kurumsal davranış ağını temsil eder." (Berger ve Luckmann, 2008: 110) Kısaca rolleri iki açıdan değerlendirebiliriz:

- 1) Kurumsal düzen açısından: Roller, kurumsal temsilleri ifade eder.
- 2) Roller açısından: Roller, sosyal olarak tanımlanmış bilgi parçalarını taşır.

Kurumlar, rollerde maddileşirken bir süreklilik de kazanır. Ancak bu süreklilik geri döndürülemez bir niteliğe sahip değildir. Sözelimi, "çeşitli tarihsel sebeplerden dolayı, kurumlaşmış eylemlerin kapsamı daralabilir; sosyal hayatın bazı alanlarında kurumluktan çıkma (de-institutionalization) vukû bulabilir." (Berger ve Luckmann, 2008: 119) Berger ve Luckmann bu duruma örnek olarak özel-kamusal alan ayırımını verirler. Modern sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla özel alanın kurumluktan çıkmış olduğunu iddia ederler.

Kurumlar, bireysel etkilere açıkken aynı zamanda da bireyden bağımsız bir niteliğe de sahiptir. Bu gayr-i şahsılık özelliği kendini şeyleşmeyle ortaya koyar. "Şeyleşme, insanî olguların sanki şeylermiş gibi, yani gayri-insanî yada belki de insan-üstü terimlerle kavranmasıdır. (...) Şeyleşme, insanî faaliyetin ürünlerinin sanki insanî ürünlerden başka şeylermiş gibi (...) kavranmasıdır." (Berger ve Luckmann, 2008: 130) Şeyleşmede insan,

yaratıcı özelliğini adeta unuttur. İnsan bu sürecin dışında bırakılır. Gündelik hayat, insan değil de başka bir güç tarafından şekillendirilmiş bir dünya olarak görünür. Bir yandan bu dünyayı üretirken diğer yandan da ürettiği dünyaya yabancıdır. İnsan, “paradoksal bir biçimde, kendisini reddeden bir gerçeklik üretme yetisine sahiptir.” (Berger ve Luckmann, 2008: 131)

Berger ve Luckmann kurumlaşmada gerçekleşen süreci devamlı ve erişilebilir hale getirmek için ‘meşrulaştırma’ kavramını kullanır. Meşrulaştırma,* “ikinci dereceden bir anlam nesnelleşmesi”dir. Meşrulaştırmanın işlevi, kurumlaşmış durumdaki ‘birinci dereceden’ nesnelleşmeleri erişilebilir ve akla uygun hale getirmektir. Meşrulaştırma, kurumsal düzene bilişsel bir geçerlilik kazandırmak için yapılan izahları içerir. Farklı kurumsal süreçlerdeki anlam bütünlerine yeni anlamlar eklemeye kullanılabilecek anlam ve açıklamalar üretir. Berger ve Luckmann, anlam ve açıklama getirmelerin sadece normatif değil aynı zamanda bilişsel bir yanının da olduğu üzerinde durur.

IV. Gerçekliğin İçselleştirilmesi Ve İçselleştirmede Sosyalleşmenin Rolü

Birey bir toplum içinde doğar ve gelişimini gerçekleştirir. Toplumun içinde doğması onu, o toplumun sosyalleşme sürecine katılmaya iter. Berger ve Luckmann’a göre, birey, “sosyalliğe doğru bir yatkınlıkla doğar ve toplumun bir üyesi haline gelir. (...) Bu sürecin başlangıç noktası içselleştirme: nesnel bir olayın ifadelendirilmiş bir anlam olarak, yani bir diğer kişiye ait olup tam da bu yüzden benim için öznel bakımdan anlamlı hale gelen öznel süreçlerin bir tezahürü olarak dolaysızca kavranması ya da yorumlanması.” (Berger ve Luckmann, 2008: 190) İçselleştirme, bir kişinin kendi hemcinslerini anlamasında ve dünyayı anlamlı, sosyal bir gerçeklik olarak kavramasında temel bir niteliğe sahiptir. Toplumdaki nesnel gerçekliğin öznel bir gerçeklik haline gelişini, öznenin bunu kabulünü simgeler. Dolayısıyla bu içselleştirme sayesinde toplumun bir üyesi haline gelir. İçselleştirme süreci, bireyi sosyalizasyona dâhil eder. Bu bağlamda sosyalizasyon, bireyin bir toplumun nesnel dünyasına kapsamlı ve tutarlı bir şekilde girmesidir (Berger ve Luckmann, 2008: 191). Berger ve Luckmann, iki sosyalizasyon biçimi tanımlar: Aslı sosyalizasyon ve talî sosyalizasyon. Aslı sosyalizasyon, çocukluk döneminde başlayan ilk aşamadır. Talî sosyalizasyon ise sosyalleşmiş olan bireyi, sosyal dünyadaki diğer ortamlara koyan süreci ifade eder. Asli sosyalizasyon, tali sosyalizasyon için bir nevi zemin hazırlar. Aralarında bir ilişki vardır. Birey, doğduğu andan itibaren nesnel şartlara sahip bir sosyallik içinde bulur kendini. Dışarıdan dayatılan bir gerçeklik-öteki vardır. Bu öteki, sosyal dünyanın yorumlanmasında varolan gerçekliğe yeni yorumlar getirirken, eski yorumları da değiştirme kapasitesine sahiptir. Birey bu nedenle, gerçekliği değiştirerek anlamaya başlar ve içselleştirir. Bireyin ötekiyle kurduğu duygusal ilişki sayesinde, öğrenme ve anlamlandırma gerçekleşir. Berger ve Luckmann’a göre, bu duygusal ilişkinin olmaması durumunda bireyin öğrenmesinin güçleşeceği durumlar ortaya çıkacaktır. “Ço-

*) Berger ve Luckmann, meşrulaştırma kavramını Weber’in politik sosyolojisinde kullandığı anlamda, aynen tekrarlamışlardır.

cuk, çeşitli duygusal biçimlerde, anlamlı ötekilerle kendini özdeşleştirir. Hangi biçimde olursa olsun; ancak bu özdeşleşme meydana geldiği zaman içselleştirme meydana gelir: Çocuk, anlamlı ötekilerin rol ve tutumlarını benimser, yani bunları içselleştirir ve kendinin kılar.” (Berger ve Luckmann, 2008: 193) “Bireyin hayatındaki anlamlı ötekiler, onun öznel gerçekliğinin idâmesini sağlayan temel fâillerdir. Daha az anlamlı ötekiler ise bir nevi koro işlevi görürler.” (Berger ve Luckmann, 2008: 218) Buradaki ötekiler ve koro arasında diyalektik bir ilişki söz konusudur. Ötekiler ve koro, kendi aralarındaki ilişkinin yanında asıl öznenin de gerçekliğinin bir onaylayıcısıdır. Bireyin gerçekliğinin toplumsal süreç içinde onayını sağlarken aynı zamanda onaylamama durumunun da söz konusu olduğunu gösterirler bazen. Bir yandan gerçeklik-idamesi varken diğer yandan bu gerçekliğin idame ettirilmemesi durumu da vardır.

Berger ve Luckmann, Weber’den aldıkları ‘meşrulaştırma’ kavramı gibi G. H. Mead’in ‘genelleştirilmiş öteki’ kavramını da aynen kullanırlar. Mead’e göre; genelleştirilmiş öteki, “mevcut bir kollektivitenin üyeleri arasında egemen ‘tutumlar topluluğu’dur.” (Turner vd. 2010: 494) Birey içinde bulunduğu toplumun tutumları çerçevesinde hareket eder. Böylece diğerlerinin rolünü alabilir ve sosyalizasyona dâhil olurlar. Mead’e göre; “toplumdan bağımsız bireyler yoktur; toplum ve birey sıkıca iç içe geçmiştir. Birey zaten önceden hazır bir toplum içinde dünyaya gelir ve böylece süregelen bir toplumsal etkinlik akışı içinde oluşur ve belirlenir.” (Layder, 2006: 80) Mead, toplumdaki benlik bilincinin olamayacağını savunur. “Bu durumda toplum, iletişimsel toplumsal eylemlerin devamlı bir süreci yoluyla, karşılıklı olarak birbirine yönelmiş kişiler arasındaki yapıp etmeler yoluyla ortaya çıkan bir yapı olarak anlaşılmalıdır.” (Coser, 2008: 296) Genelleştirilmiş öteki, birey bilincinde tam anlamıyla kurulduğu zaman asli sosyalizasyon bitmiş demektir. Artık birey, toplumun bir üyesi ve bir benlik sahibidir. Bundan sonra talî sosyalizasyon aşaması başlar.

Talî sosyalizasyonun amacı; “bireye bir sosyal dünyadan diğerine yaptığı yolculukta rehberlik etmek, bir başka deyişle, daha önce tanıma fırsatı bulmadığı bir anlam düzenine intibakını sağlamak, daha önceki deneyimlerinin yeterince hazırlayamadığı yeni sosyal temaslar için bireyi hazırlamaktır.” (Berger vd. 1985: 80) Tali sosyalizasyon, “kurumsal ya da kurum-temelli ‘alt-dünyalar’ın içselleştirilmesidir. Dolayısıyla bunun kapsamı ve karakteri, işbölümü ve buna eşlik eden sosyal bilgi dağılımı tarafından belirlenir.” (Berger ve Luckmann, 2008: 202) Tali sosyalizasyon, önceden gelen bir sosyalizasyon üzerine inşa edilir. Asli sosyalizasyonun gerçekleştirdiği sosyalizasyonun üzerine yeni bir sosyalizasyonla katılır. *Ex nihilo* bir gerçeklik inşa edemez. Burada eski ve yeni içselleştirmeler arasındaki uyum sorusu ortaya çıkar. Bu nedenle de talî sosyalizasyon, “tutarlılığı tesis ve idame etmek için, farklı bilgi gövdelerini birleştirecek kavram prosedürlerine gereksinim duyar.” (Berger ve Luckmann, 2008: 204)

Sosyalizasyon süreciyle ifade edilmeye çalışılan konu, öznel gerçekliğin dönüştürülebilir bir yapıda olduğudur. Toplumda varoluş, bireyin kendi öznel gerçekliğini sürekli

bir oluş ve dönüşüm içine yerleştirmektedir. Tam da bu nedenle bireyin dönüşümünün derecesi sorusu önem kazanmaktadır. Birey, asla tam anlamıyla bir değişim-dönüşüm yaşamaz. Çünkü toplum içinde hiçbir zaman tam anlamıyla-her yönüyle sosyalleşmez. Kısmi dönüşümlerin var olduğu sosyal süreçlerde de bireyin yaşadığı dönüşümü 'yer değiştirmeler' olarak adlandırır. Yer değiştirmeden kasıt, bireyin yeniden bir sosyalleşme sürecine girmesidir.

Sonuç

Berger ve Luckmann, toplumsal inşa teorilerinde, toplumsal gerçekliğin çokluğuna vurgu yaparken, bu gerçekliğin aynı zamanda toplumsal bir süreç içerisinde inşa edildiğini ileri sürmektedirler. Bir yandan makro sosyolojinin konusu olan yapıyı diğer yandan da mikro sosyolojinin konusu olan aktörü bu inşa sürecine dâhil etmektedirler. Temel iddiaları şudur aslında: Ne yapı ne de birey-aktör kendi başlarına gerçeklik inşa edebilirler. Yaratılacak olan toplumsal gerçeklik bu iki unsurun da bir arada olmasını gerekli kılmaktadır. Oysa İşlevselciliğin yapı vurgusu bireyin değişimdeki rolünü yok saymıştır. 1960 ve 1970'lerin değişim ortamında işlevselciliğin değişimi açıklayamamasından duyulan rahatsızlık Berger ve Luckmann'ın bireyi sürece dâhil etmelerine neden olmuştur.

Bireyin anlamlı eylemleri üzerinden yapıyı ele alan Berger ve Luckmann'ın teorisi, her ne kadar işlevselci özellikler taşısa da sürece yaptığı vurguyla bu işlevselcilikten uzaklaşmaya çalışır. 'Dışsallaştırma'da bireyin aktif rolü, nesnelleştirmeye yerini aktörün de şekillendiği bir sürece bırakır. Aktör, toplumsal dünyayı-gerçekliği inşa ederken bağımsız gibi görünse de bir yandan bu inşa sürecinden de etkilenmektedir. Berger ve Luckmann, kendilerinden önce sadece yapıyı ya da aktörü temel referans noktası yapan teorilerin düştüğü hataya düşmemek için çaba sarf etseler de bundan kaçamamış görünmektedirler. Çünkü sosyal yaşamın bilinçli, anlamlı eylemlerden oluştuğu iddiasında bulunmak, sosyal yapısal boyutunu ihmal etmeye neden olmaktadır (Bkz. Leledakis, 2000.). Toplum ne sadece yapıdan oluşan karmaşık bir denklem ne de sadece bireyin anlamlı eylemlerinden oluşan etkileşimsel bir süreçtir. Toplum, varlığını yapı ve aktörün karşılıklı ilişkisine borçludur. Ancak burada bireyin özgürlüğüne yapılan vurgu aynı zamanda nesnelleşmeyle sınırlandırılmaktadır. Durkheim'in toplumsal olgular tarafından sınırlandırılmış bireyin daha da özgür olduğu anlayışının bu teoride yansımaları görmekteyiz. Aslında katı bir şekilde sınırları çizilmiş olan bireyin bu sınırlamalar içinde yeni bir yaratıma gitmesi tartışılması gereken bir konudur. Dolayısıyla daha mekanik bir birey imgesi yaratmışlardır (Layder, 2006). Yaklaşımlarının birey ve toplumu aynı gerçeklik gibi görmesi de diğer bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Berger ve Luckmann'ın teorisi içinde eksiklikler barındırsa da mikro ve makro sosyolojiler arasındaki birleşmeyi sağlayabilecek etkili bir basamak olmuştur diyebiliriz.

Kaynakça

- Berger, P. L., Berger, B., Kellner, H. (1985). *Modernleşme ve Bilinç*. (Çev. Cevdet Cerit). İstanbul: Pınar Yay.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. (Çev. Vefa Saygın Öğütle). İstanbul: Paradigma Yay.
- Berger, P., & Berger, B. (1972). *Sociology: A Biographical Approach*. New York: Basic Books, Inc.
- Berger, P. (1980). "Epilogue". *Making Sense of Modern Times: Peter L. Berger and the Vision of Interpretive Sociology*. (in). J. D. Hunter and S. C. Ainlay (Eds.), London: Routledge&Kegan Paul, pp. 221-235.
- Bruce, S. and Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*, London: Sage Publications.
- Coser, L. A. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlımlarında Fikirler*. (Çev. Himmet Hülür ve Diğerleri). Ankara: De Ki Basım Yay.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (Çev. Cenk Saraçoğlu). İstanbul: Bordo Siyah Yay.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*. (Çev. Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkız). İstanbul: Paradigma Yay.
- Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Küre Yay.
- Leledakis, K. (2000). *Toplum ve Bilinçdışı: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdışı Boyutu*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Macionis, J. J. and PLUMMER, K. (2002). *Sociology: A Global Introduction*, Essex: Prentice Hall Inc.
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Çev. Hayriye Erbaş). Ankara: Gündoğan Yay.
- Schuetz, A. (1945). "On Multiple Realities". *Philosophy and Phenomenological Research*, Volum. 5, No. 4, pp. 533-576.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev. Osman Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Turner, J. H. ve Diğ. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Sentez Yay.
- Wallace R. A., WOLF A. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*. (Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas). İzmir: Punto Yay.

- Wiley, N. (1988). "The Macro-Micro Problem in Social Theory". *Sociological Theory*,
Volum: 6, No: 2, pp. 254-261.
- Wolff, K. H. (1997). "Fenomenoloji ve Sosyoloji". (ss. 497-554). (Çev. Harun Rızatepe).
Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. (Ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet).
Ankara: Ayraç Yayınevi.